

Коляда Наталія Миколаївна,
доктор педагогічних наук, професор,
проректор з інноваційних досліджень та європейської інтеграції
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300,
067 288 3407, Koliada_n@ukr.net

Кравченко Оксана Олексіївна,
доктор педагогічних наук, доцент,
декан факультету соціальної та психологічної освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300,
098 421 6444, okskravchenko@ukr.net

Войтовська Алла Іванівна,
викладач-стажист кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,
аспірантка,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300,
067 499 1030, alla.voytovskaya@gmail.com

ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Анотація. У статті у гендерно-освітньому дискурсі представлено психолого-педагогічні погляди Василя Олександровича Сухомлинського. Конструювання гендерних орієнтацій у дітей та молоді. Проведений контент-аналіз гендерних ідей освіти та виховання у навчально-виховному процесі. Виявлено, що «гендерна матриця» українського педагога-гуманіста є підґрунтям для сучасних стандартів рівноцінності статей, розширення егалітарного світогляду батьків та педагогів, формування гендерної компетентності майбутніх вчителів та гендерної культури у підростаючого покоління.

Ключові слова: гендер, гендерне виховання та освіта, гендерний підхід, мужність, жіночність.

Аннотация. В статье в гендерно-образовательном дискурсе представлены психолого-педагогические взгляды Василия Александровича Сухомлинского. Конструирование гендерных ориентаций у детей и молодежи. Проведенный контент-анализ гендерных идей образования и воспитания в учебно-воспитательном процессе. Выявлено, что «гендерная матрица» украинского педагога-гуманиста является основой для современных стандартов равноценности статей, расширение эгалитарного мировоззрения родителей и педагогов, формирование гендерной компетентности будущих учителей и гендерной культуры у подрастающего поколения.

Ключевые слова: гендер, гендерное воспитание и образование, гендерный подход, мужество, женственность.

Abstract. In the article, gender-educational discourse presents the psychological and pedagogical views of Vasyl Sukhomlinsky. Constructing gender orientations in children and young people. Content analysis of gender ideas of education and upbringing in educational process is conducted. It is revealed that the "gender matrix" of the Ukrainian humanist educator is the basis for the modern standards of gender equality, expanding the egalitarian worldview of parents and educators, forming the gender competency of future teachers and gender culture in the younger generation.

Keywords: gender, gender education and education, gender approach, masculinity, femininity.

Постановка проблеми. Освіту слід розуміти як розширення життєвого простору для розвитку індивідуальних здібностей і задатків кожної дитини, вивільнення мислення педагогів від статево-рольових стереотипів. Справжня рівність не передбачає нівелювання статі, але враховує в освітньому процесі специфіку життєвих інтересів та психологічних відмінностей дівчат і хлопців, а також далеку від ідеальної гендерну ситуацію в українському суспільстві. Гендерний підхід загалом передбачає, що відмінності в поведінці та сприйнятті чоловіків і жінок визначаються не так їх фізіологічними особливостями, як вихованням на основі поширених в даній культурі уявлень про суть «чоловічого» та «жіночого». Таке конструктивістське розуміння статі передбачає витравлення стереотипів ієрархічності, дискримінації, асиметрії в навчальному процесі й визначає принципово новий сучасний підхід до інтерпретації освітніх проблем.

Аналіз останніх досліджень. Гендерна педагогіка в контексті гуманістичного підходу – це сукупність знань та методичних підходів, спрямованих на ознайомлення із засадами гендерного виховання, яке має нівелювати вплив патріархальних стереотипів на користь індивідуального шляху розвитку особистості (І. Бех, В. Кравець, А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Русова, К. Ушинський та ін.).

Мета – проаналізувати найбільш виразні погляди гендерного виховання у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гендер» і «гендерне виховання» знайшли всебічне висвітлення у філософській і психолого-педагогічній думці минулого та сучасності. Благодатним підґрунтям для гендерного виховання дошкільників є цілісна педагогічна система, створена великим педагогом В. Сухомлинським, який розглядав завдання виховання у підростаючого покоління якостей мужності і жіночності як одне з найважливіших завдань морального виховання особистості. Універсальна педагогіка павлицького вчителя, визначальною особливістю якої є багатогранність, поліфонічність та всеосяжність, увібравши в себе найкращі надбання минулого та сучасного, поєднує в собі оригінальні ідеї та інноваційні технології, що звучать актуально і сьогодні.

Василь Олександрович не вживав поняття «гендер», однак чимало його думок по праву можуть увійти до абетки гендерного виховання. Педагог був переконаний, що абсолютно неприпустимо пояснювати ті чи ті позитивні або негативні риси юної особистості її належністю до певної статі, тим паче протиставляти дівчаток хлопчикам і навпаки. Водночас педагог наголошував на необхідності особливого підходу до виховання дітей кожної статі.

В. Сухомлинський досконало вивчив психологію міжособистісних взаємин батьків і дітей, молодшого і старшого поколінь, гендерні аспекти виховання хлопчиків і дівчаток. Учений-педагог глибоко розумів дитину, її переживання, почуття, прагнення і сподівання. Врахування психологічних особливостей хлопчиків і дівчаток В. Сухомлинський уважав одним із основних принципів педагогічної діяльності. А усвідомлення ними, що і фізично, і морально вони є справжніми чоловіками і справжніми жінками, він називав найважливішою умовою формування громадянської, моральної та етичної зрілості вихованців.

Виховання якостей мужності і жіночності, на думку В. Сухомлинського, слід розпочинати вже в дитинстві. У хлопчиків необхідно затверджувати

відповідальність та гідність чоловіка, виховувати розуміння, що вони – завтрашні чоловіки і батьки, майбутні воїни, захисники батьківщини. Важливими якостями, необхідними жінкам, він називав твердість, рішучість, жіночу гідність у відносинах із чоловіками. Виховання юнаків та дівчат В. Сухомлинський розглядав не як паралельні, а як взаємопов'язані і взаємообумовлені процеси. На його думку, діяльність колективу потрібно організувати так, щоб не було спеціальних чоловічих і жіночих видів діяльності, а відрізнялися лише місце та роль дівчаток і хлопчиків у здійсненні діяльності.

У своїх творах В. Сухомлинський розглядає найрізноманітніші гендерні проблеми сім'ї та особистості: яким має бути ставлення дітей до батька і матері, чоловіка до дружини. Особливу увагу він приділяє роботі з дівчатками. Саме підготовці дівчаток до усвідомленого материнства та великої місії матері В. Сухомлинський присвятив чимало своїх творів. З цією метою педагог уклав хрестоматію «Материнська краса», а також «Казки й бувальщини про Матір», думки Василя Сухомлинського щодо виховання дівчаток: «По – перше, треба, щоб кожна дівчинка виховувалась самобутньою і яскравою особистістю, щоб усім без винятку дівчаткам була нестерпна навіть думка залишатися непомітною, пасивною, слабовільною. Орієнтація дівчинки – жінки на активну участь у суспільному виробництві, а не на пасивне обмеження сфери її діяльності доглядом за дітьми – ось що дуже важливо в тому загальному тоні, який має характеризувати духовне життя школи. Бути матір'ю, бути вихователем дітей – горда і почесна місія, але коли тільки цим обмежиться діяльність жінки – вона буде залежною істотою. Тільки яскрава життєва мета дає жінці духовну силу, яка робить її володарем і повелителем у сфері почуттів» [3, с. 573].

Відповіддю на «новаторські» ідеї сучасної «педагогіки», а саме відкриття ліцеїв для роздільного навчання дівчаток і хлопчиків, як, наприклад, «школи для справжніх леді», де «слабку» стать починають виховувати як у «добрі дореволюційні часи» - щоб знала мови, етикет, пластику рухів, рукоділля і т.п.,

є звернення видатного педагога до вчителя: «Місія вихователя – допомогти кожній дівчинці знайти поле виявлення її індивідуальних здібностей у багатогранній діяльності, пов'язаній з навчанням, щоб дівчинка переживала гордість дослідника, мислителя, творця. Щоб поруч із сумлінним старанням виконанням усіх навчальних завдань ішло багате інтелектуальне життя, виражене у творчості. У гуртках нашої школи – дівчатка виконують не другорядні, а провідні, творчі завдання... Чим багатше інтелектуальне життя колективу, тим яскравіше розкривається чоловік перед жінкою й жінка перед чоловіком передусім як людина з усім її багатством, а не як істота протилежної статі. Це дуже важливо для виховання справжніх жінок і справжніх чоловіків. Щоб полюбити дівчину як жінку, хлопець повинен здобути моральний досвід поваги її як обдарованої, самобутньої, мудрої, незалежної особистості» [3, с. 574]. Чи «Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звикали таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити в домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити жінки і чоловіки. Коли і є який розподіл в самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра - іншу» [3, с. 576].

Традиційна гендерна ідеологія побудована на дихотомії чоловічого та жіночого і на відповідній диференціації умінь та навичок, професійних здібностей тощо. Гендерний дискурс скеровує педагогів: «Треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності (це, однак, не означає, що й найважчу фізичну працю мають ділити хлопці й дівчата). «Мене ніколи не радує, що в окремих дівчаток занадто багато старанності, акуратності і мало ініціативності, самостійності, рішучості. У майбутньої матері треба виховувати громадянську стійкість, почуття власної гідності, а не безсловесну покірливість. Покірливість, вироблена одностороннім вихованням (це – дозволяється, це – забороняється), породжує ідейну безхребетність»; «Треба організувати колективну діяльність так, щоб живі справи дівчаток і хлопчиків були емоційно насичені,

пробуджували в дівчаток яскраву моральну оцінку того, що їх оточує, що вони роблять. Гідність майбутньої жінки, матері, дружини формується тоді, коли вона одухотворена громадськими інтересами, турботами, хвилюваннями колективу»; «...Дівчатка мають жити активним громадянським життям, занадто велика зосередженість на самій собі, заглиблення в свій внутрішній духовний світ... призводить до того, що в роки ранньої юності дівчина стає беззахисною, коли треба відстояти свою честь і гідність»; ...«Не допустити того, щоб жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями – одне з дуже важливих завдань школи» (В. Сухомлинський) [5, с.350].

Учений з особливою шаною ставився до багатодітних сімей, наголошуючи, що сам устрій такої сім'ї готував дітей до майбутнього батьківства і материнства. Вже в ці роки дитина на підсвідомому рівні засвоювала прийоми виховання, граючись з лялькою, допомагаючи матері у вихованні молодших братиків і сестер; а ставши дорослою, використовувала педагогічний досвід у створенні власної сім'ї [1].

Для розвитку особистості дівчаток і хлопчиків необхідно, як зазначав педагог, щоб вони брали участь в усіх видах діяльності, де успіх забезпечують сила волі, наполегливість, де порівнюються сила, витривалість, стійкість, рішучість хлопчиків і дівчаток, де відбувається глибоке й приховане інтелектуальне змагання між ними.

В. Сухомлинський радив педагогам так організовувати життя дитячого колективу, щоб не було у ньому суто чоловічих і суто жіночих видів діяльності (це, однак, не означає, що й найважчу фізичну працю хлопчики й дівчатка мають виконувати на рівних).

У вирішенні складних завдань формування взаємин дітей різної статі В.О. Сухомлинський надавав великого значення збагаченню духовного світу хлопчиків і дівчат, гармонії в них духовного і фізичного, їх взаємоповазі. У Павлівській школі поряд з культом Книги, Праці, Краси панував Культ Матері, Жінки. Цінними є ідеї В.О. Сухомлинського про необхідність готувати юнаків і дівчат в системі стосунків «чоловік – жінка»: «благородство у взаєминах між

хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою – це дерево, яке зеленіє тоді, коли його краса живиться глибоким корінням людської гідності, честі, поваги до людей і до самого себе, непримиренності до зла, бруду, приниження людської гідності» [4, с. 269].

Виходячи з необхідності врахування особливостей статі в підготовці молоді до сімейного життя, В.О. Сухомлинський стверджував, що хлопці повинні отримувати «чоловіче виховання» (загартування, важчі роботи, допомога старшим і дівчаткам тощо). Нагадування: «Ти чоловік» сприяє вихованню лицарського ставлення до дівчини. Дівчата в свою чергу повинні отримувати «жіноче виховання» [1, с. 25]. При цьому строгість дівчини, її вимогливість і нетерпиме ставлення до зла і несправедливості, прагнення бути самобутньою, яскраво вираженою, незалежною особистістю виступає свого роду засобом виховання у юнаків якостей чоловіка. «Виховання стійких, мужніх, незламних, непримиренних до зла жінок – це, на наш погляд, одне з найважливіших завдань формування людини» [2, с. 482].

Педагогічні погляди В.О. Сухомлинського є актуальними в сучасних умовах, що засвідчує доцільність їх впровадження у закладах освіти усіх рівнів. Особливого значення виховні ідеї набувають у межах діяльності гендерних центрів, що функціонують на базі закладів вищої освіти.

В Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини створено і діє Гендерний центр.

Основні напрями діяльності Центру: формування гендерної компетентності фахівців з урахуванням потреб різних цільових груп; гендерна освіта, як первинна, так і службова підготовка і підвищення кваліфікації працівників; профілактика гендерно-зумовленого насильства; оскарження неправомірних дій щодо жінок та дівчат; процедури для попередження і реагування на випадки порушення принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; залучення жінок до всіх заходів з мирного вирішення конфліктів; заходи, що забезпечують захист і повагу прав людини жінок і дівчат.

Гендерний центр увійшов до Всеукраїнського осередку центрів гендерної освіти України.

В університеті впроваджено курс «Жінки в соціальній роботі» та спецкурс «Гендерна соціалізація», була реалізована тренінгова програма «Гендерна підготовка студентської молоді з інвалідністю до сімейного життя».

В університеті систематично працює лекторій щодо ознайомлення студентства з основними нормативно-правовими документами з питань гендеру, у межах діяльності якого розглянуто наступні теми:

- «13 років з часу прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» – зпроблеми, досягнення та перспективи»;

- Указ Президента України «Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», постанову Кабінету Міністрів України «Про консультативно-дорадчі органи з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми»;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року»;

- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки України ООН 1325 «Жінки, мир, безпека»;

- Національна стратегія у сфері прав людини та план дій з її реалізації;

- Стратегія подолання бідності та План дій з її реалізації.

У листопаді 2019 р. організовано та проведено Перший міський конкурс студентських та учнівських наукових робіт із гендерної тематики, у якій брали участь представники закладів вищої освіти, шкіл та коледжей міста. Організаторами конкурсу стала кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи, (завідувач кафедри доктор педагогічних наук, професор Коляда Н. М.)

гендерний центр, (керівник доктор педагогічних наук, доцент Кравченко О.О.) відділ у справах сім'ї та молоді Уманської міської ради та відділ освіти Уманської міської ради.

Серед форм виховної роботи Центру можна виокремити наступні: виховні години «Всенародний день батька!», «Здорове суспільство починається зі щасливої та здорової сім'ї»; соціальні акції «Ми проти насильства над жінками», «Будуємо суспільство без насильства», «День матері»; щотижневі гендерні кінозали; комплекс бесід та дискусій із гендерної проблематики; культурно-просвітницької зустрічі студентів з представниками творчої інтелігенції, цікавими особистостями; друк інформаційних листівок про роботу центру; фотовиставки: «Мій дбайливий люблячий тато»; «СТОП насильству над жінками»; «Моя мама професіоналка».

Висновки. Перечитуючи твори В. Сухомлинського, ми знову й знову відмічаємо прозорливість його поглядів щодо проблеми рівності статей, які, випередивши час, дають відповіді на актуальні запитання, що стосуються розвитку і формування підростаючої особистості та мають вирішальне значення у формуванні гендерної культури сучасної молоді: формування уявлень про батьківство та материнство, створення Культу Матері, подолання педагогами статевих стереотипів тощо [6].

Позиція педагога-гуманіста не заперечує принципів гендерно чуйного виховання, що ґрунтується на врахуванні індивідуальних відмінностей та антропологічно зумовлених потенцій дитини як представника конкретної статі. Виняткового значення у своїх численних працях В. Сухомлинський надавав формуванню у майбутніх батьків та матерів системи стійких етико-моральних цінностей, культури почуттів та взаємин, понять про усвідомлене батьківство та материнство. Він уважав, що статеve виховання є першоосновою емоційно-естетичного та громадянського становлення особистості, і спрямоване воно має бути на формування сім'янина.

Список використаної літератури

1. Сухомлинський В. О. Вибрані педагогічні твори: В 5-х т. Т. 5. – М., 1979. – 640 с.
2. Сухомлинский В. О. Вибрані твори [Текст] : в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976–1977. – 620 с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 3 : Серце віддаю дітям. – К. : Радянська школа, 1977. – 670 с.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину / Вибр. твори: в 5 т. / В.О. Сухомлинський. - К.: Рад. шк., 1976. - Т.2. - С. 149-418.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5 т. Т. 1 : Проблема виховання всебічно розвиненої особистості. – К. : Радянська школа, 1977. – 672 с
6. Як навчати школярів долати гендерні стереотипи: конспекти занять : навч.-метод. пос. для загальноосвітніх навч. закл. / [Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Бондаровська та ін.] ; за заг. ред. проф. Т. Говорун. – К. : ТОВ «Дорадо-Друк», 2011. – 804 с.